

Διερεύνηση της Λειτουργίας του Γεωγραφικού Χρόνου στο Δίπολο Κέντρου- Περιφέρειας

Ι.Θ. ΜΑΖΗΣ

Περίληψη

Σύμφωνα με τη θεωρία της άνισης ανταλλαγής, εντοπίστηκαν ποιες ήταν οι σύμφυτες τάσεις στις σχέσεις παραγωγής, οι οποίες κυριαρχούσαν στις Μητροπόλεις και οι οποίες τις ωθούσαν σε σύναψη σχέσεων με τις περιφερειακές χώρες. Βασισμένοι σε μεγέθη όπως η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου στη Μητρόπολη και στην Περιφέρεια και ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας, προσπαθήσαμε να δημιουργήσουμε το θεωρητικό σύστημα αναφοράς για τη μέτρηση του Γεωγραφικού Χρόνου στο Δίπολο και σε καθένα από τα σκέλη του ξεχωριστά.

An Investigation of the Function of Geographical Time concerning the Dipole Metropolis-Periphery

J. TH. MAZIS

Abstract

In accordance with the theory of unequal exchange, we identified the inherent tendencies in production relations that predominate in a Metropolis and which lead to the establishment of transactions with the countries of the Periphery. On the basis of such factors as the organic composition of capital in the Metropolis/Periphery on the one hand, and the international division of labor on the other, we tried to formulate a theoretical system of reference for the measurement of Geographical time not only in the dipole but also in each one of its component members.

Υποβλήθηκε: 27.6.1988

Έγινε δεκτή: 29.9.1988

Submitted: June 27, 1988

Accepted: Sept. 29, 1988

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ως συνέχεια και ολοκλήρωση του πρώτου μέρους της εργασίας μας με τίτλο "Γεωγραφικός Χρόνος και Οικονομικός Χώρος" (1) προχωρούμε με τη μελέτη αυτή στην προσπάθεια διερεύνησης ενός από τα πεδία εφαρμογής του μεγέθους του γεωγραφικού χρόνου και συγκεκριμένα του Διπόλου Κέντρο-Περιφέρεια.

Σύμφωνα με την θεωρία της άνισης ανταλλαγής, εντοπίστηκαν ποιές ήταν οι σύμφυτες τάσεις στις σχέσεις παραγωγής, οι οποίες κυριαρχούσαν στις Μητροπόλεις και οι οποίες τις ωθούσαν σε σύναψη σχέσεων με τις περιφερειακές χώρες, όπου ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής ήταν ανύπαρκτος ή λιγότερο ανεπτυγμένος.

Ο βαθμός ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στις περιφερειακές χώρες εκλαμβάνεται με την έννοια της υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο, μετρημένης με γνώμονα την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου.

Πρέπει όμως επίσης να καταστεί σαφές το γεγονός, ότι η οριζόντια διάρθρωση των τρόπων παραγωγής, των ευρισκομένων σε αλληλεξάρτηση κοινωνικών σχηματισμών, αποτελεί την επίπεδη βάση αναφοράς που χρησιμεύει ως αρχή μέτρησης του γεωγραφικού χρόνου, του χρόνου

(1): Η εισαγωγή της έννοιας του γεωγραφικού χρόνου έγινε σε άρθρο που ενεκρίθη και ευρίσκεται υπό δημοσίευση στην Επιστημονική Επετηρίδα της ΑΒΣΠ "ΣΠΟΥΔΑΙ".

Υποστηρίζουμε λοιπόν σ' αυτήν τη δημοσίευση ότι ο Οικονομικός χώρος στον Μάρξ είναι συντελεστής καθοριστικός "παραγωγής" της Ιστορίας. Αρα έχει Ιστορική διάσταση και ως εκ τούτου "παράγει" χρόνο. Τον χρόνο αυτό τον ονομάσαμε Γεωγραφικό Χρόνο και τον θεωρούμε σαν ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του Οικονομικού Χώρου.

Η εξέταση που γίνεται είναι διττή. Ο Οικονομικός χώρος και ο Γεωγραφικός Χρόνος εξετάζονται παράλληλα για να καταφέρουμε να δείξουμε τη σχέση που τους συνδέει και την αμφίδρομη διαντίδραση που λειτουργεί ανάμεσα τους με αποτέλεσμα την συνεχή εξέλιξη και των δύο οντοτήτων μέσα στο σώμα της Ιστορίας.

Η τοποθέτηση του Οικονομικού Χώρου εντοπίζεται στην Μαρξιστική σκέψη στο επίπεδο της "υποδομής" και στην ανάλυση που διενεργείται είναι διαρκώς εμφανής η προσπάθεια του ξεκαθαρίσματος του ρόλου του Οικ. Χώρου στο δίπολο "βάσης-εποικοδομηματος" ή αλλιώς "υποδομής κι υπερδομής".

Κάθε συνιστώσα ή δύναμη που παρεμβαίνει στην δημιουργία οικονομικού χώρου εντοπίζεται κι εξετάζεται στη σχέση της με την παραγωγή του Γεωγραφικού Χρόνου ή στον πιθανό επηρεασμό της από αυτόν. Ακόμη προσπάθεια έγινε για να ερευνηθούν οι σχέσεις του Γεωγραφικού Χρόνου με τον Ιστορικό Χρόνο και η λειτουργία τους μέσα στο δίπολο βάσης-εποικοδομηματος.

δηλ. που εκφράζει την ύπαρξη των διαχωρικών μεταβολών οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής υφής που συντελούνται μεταξύ των αλληλεξαρτούμενων κοινωνικών σχηματισμών.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ

T_1 : Χρονική στιγμή 1.

T_2 : Χρονική στιγμή 2.

M_1 (π.κ.) = Αξία της μάζας M_1 των παγίων κεφαλαίων για την χρονική στιγμή T_1 .

M_2 (π.κ.) = Αξία της μάζας M_2 των παγίων κεφαλαίων για την στιγμή T_2 .

μ_1 = Αξία μεταβλητών κεφαλαίων για την στιγμή T_1 .

μ_2 = Αξία μεταβλητών κεφαλαίων για την στιγμή T_2 .

$\Delta(M)$ = Αξιακή διαφορά μάζας παγίων κεφαλαίων.

$\Delta(M)$ = Αξιακή διαφορά μεταβλητών κεφαλαίων.

2. Η ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ ΩΣ ΣΤΟΙΧΡΙΟΥ ΠΥΚΝΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ:

2.1. Μία μαθηματική έκφραση.

Θεωρούμε απαραίτητο να τονίσουμε ότι αναφερόμαστε στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου από πλευράς αξίας, δηλ. να τονίσουμε την συναρτησιακή σχέση που χαρακτηρίζει αυτής της μορφής την οργανική σύνθεση με 1ο: την αλλαγή των τιμών των μηχανών, 2ο: των εγκαταστάσεων και 3ο: των πρώτων υλών.

Έτσι έχουμε για την χρονική στιγμή T_1 :

$$T_1 : \frac{M_1(\text{π.κ.})}{\mu_1} \quad \text{όπου : } M_1(\text{π.κ.}) = \text{Αξία της Μάζας } M_1 \text{ των παγίων κεφαλαίων για την στιγμή } T_1 \text{ και } \mu_1 = \text{Αξία των μεταβλητών κεφαλαίων για την στιγμή } T_1. \quad (1.1.)$$

Έτσι, για τη χρονική στιγμή T_2 θα έχουμε αντίστοιχως:

$$T_2 : \frac{M_2(\text{π.κ.})}{\mu_2} \quad \text{όπου : } M_2(\text{π.κ.}) = \text{Αξία της Μάζας } M_2 \text{ των παγίων κεφαλαίων για την στιγμή } T_2 \text{ και } \mu_2 = \text{Αξία των μεταβλητών κεφαλαίων για την στιγμή } T_2. \quad (1.2.)$$

Αν δεχτούμε ότι το πρότυπό μας αναφέρεται σε μητροπολιτικό εθνικό κοινωνικό σχηματισμό, τότε θα ισχύει:

$$M_1 - M_2 = \Delta(M) < 0 \quad (1.3.)$$

και

$$\mu_1 - \mu_2 = \Delta(\mu) > 0 \quad (1.4.)$$

δηλαδή, όσο η $\Delta(M)$ βαίνει φθίνουσα, τόσο "αποδεσμεύονται" αξίες μεταβλητού κεφαλαίου. Αυτό δεν μας οδηγεί απαραίτητα σε μελαγχολικά συμπεράσματα παγκόσμιας κρίσεως ανεργίας, την στιγμή που οι μεταβολές των δόμών που προέρχονται από την ικανότητα προσαρμογής του συστήματος παρεμβαίνουν για να "επαναποκαταστήσουν" την ισοσοροκία στην λειτουργία του. (βλ. Κεφ. 4. "Παράρτημα Ι")

Μια "επαναποκατάσταση" βέβαια που προϋποθέτει μια βαθειά και ριζική αλλαγή σε ότι αφορά στην ποιοτικοποσοτική σύνθεση και διάθρωση του "μ", δηλαδή της εργατικής τάξης.

Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι ίδιες οι εργατικές μάζες, και ιδιαίτερα τα τμήματά τους που αποδεσμεύονται από την μόνιμη σχέση με την παραγωγική διαδικασία στις μητροπολιτικές περιοχές⁽¹⁾, αποκτούν μια ανομοιογένεια στη σύνθεσή τους, όπως και στον τρόπο που αντιδρούν σε αυτή την αποδέσμευση. Η ανομοιογένεια, προκύπτει από την "μεταφορά αξίας" λόγω της άνισης ανταλλαγής, που προκαλεί κατά ένα μόνο ποσοστό η εξ αιτίας αυτού του γεγονότος αύξηση των μητροπολιτικών μισθών.

2.2. Μεταβολές στην κοινωνική σύνθεση των μεταβλητών κεφαλαίων ως χρονικοί καταλύτες.

Ο Α. Emmanuel μας δίνει εδώ καθαρά και κατηγορηματικά την αρχή μιάς αιτιακής αλυσίδας, η οποία επιβεβαιώνει τις διαπιστώσεις των S. Mallet και P. Rosanvallon που ακολουθούν πιο κάτω. Και αναφέρει: "... αν καταφέρνεται να καλύπτετε απ'το εξωτερικό (Σ.Σ.: δια μέσω του μηχανισμού της Άνισης Ανταλλαγής) τις αυξήσεις των μισθών (Σ.Σ.: στην μητροπολιτική εργατική τάξη) μπορείτε να αυξήσετε το εθνικό σας εισόδημα, να καλυτερέψετε το επίπεδο ζωής. Δεν θάχετε παρ'όλα αυτά ανάπτυξη, αφού από τη φύση της αυτή η καλύτερευση δεν προκαλεί κανενός είδους διευρυμένη αναπαραγωγή" (Emmanuel, 1975).

Ο. Κ. Τσουκαλάς, (Τσουκαλάς, 1985) προχωρεί σε μια κοινωνική ανάλυση της νέας αυτής αντιμετώπισης της πραγματικότητας της

(1): Βλέπε: γραφήματα καμπυλών παραγωγής στο Παράρτημα Ι (κεφ. 4).

“ αποδέσμευσης ” μεταβλητών κεφαλαίων, που εμφανίζεται στις προχωρημένες μορφές των καπιταλιστικών δομών στους μητροπολιτικούς κοινωνικούς σχηματισμούς και αναφέρει ότι: “ ... ακόμα και σε περιόδους οξείας ανεργίας οι μερικές απασχολήσεις επιλέγονται αντί της πλήρους απασχόλησης, πράγμα που δείχνει την ύπαρξη ενός παράγοντα στρατηγικής επιλογής του εργαζομένου και αφήνει να διαφανεί ότι άλλες πρόσθετες εισοδηματικές πηγές προσφέρονται, ενεργεία ή δυνάμει, για την επιβίωση του. ”

Στο μέτρο που μπορούν να “ επιλέξουν ” ελεύθερα την ποσότητα εργασιακής δύναμης που θέλουν να πουλήσουν στην αγορά της εργασίας, οι μερικά απασχολούμενοι είναι ίσως προλετάριοι, αλλά διαφέρουν αποφασιστικά από τους προγόνους τους. Η ίδια παρατήρηση ισχύει για ορισμένες κατηγορίες εποχιακών ή ευκαιριακών εργαζομένων. Και μολονότι είναι προφανώς αδύνατο να προτείνει κανείς τάξεις μεγέθους για την επιλεκτικά μερική εξηρητημένη απασχόληση, πρόκειται χωρίς αμφιβολία για μια τάση που διογκώνεται. (Σ.Σ.: η υπογράμμιση δική μας).

... “ Μπορεί κανείς να αχθεί στο γενικότερο συμπέρασμα ότι οι “ μη ολοκληρωτικές μορφές εξαρτημένης εργασιακής ενσωμάτωσης γίνονται όλο και πιο κοινές. Ολοένα μεγαλύτερο ποσοστό του εργαζομένου πληθυσμού αποκτά ή ανακτά ολοένα περισσότερη ελεύθερη ενέργεια και χρόνο (Σ.Σ.: Ο Τσουκαλός τον ονομάζει “ κοινωνικό χρόνο ”) την οποία μπορεί να προσανατολίσει προς την κατεύθυνση “ άλλων ” εισοδηματοφόρων ή μη δραστηριοτήτων, επιλέγοντας σε μεγάλο βαθμό την ποσότητα ενέργειας που θα “ διατεθεί ” στην αγορά εργασίας. Η πολυδραστηριότητα εμφανίζεται λοιπόν από την πλευρά της προσφοράς εργασιακής δύναμης, ως γενική κοινωνική δυνατότητα⁺ σε πρωτοφανείς κλίμακες.

Ο χρόνος από καταναγκαστικός, γίνεται αντικείμενο διακριτικής διαχειριστικής ευχέρειας⁺ ” (1)

Και ο Τσουκαλός καταλήγει (2): “ ... η εργατική τάξη έχει πάψει από καιρό να μπορεί να αντιμετωπίζεται ως ένα σύνολο θέσεων που καταλαμβάνονται από μια σχετικά έστω ομοιογενή ομάδα ατόμων φορέων. Και αυτή ακριβώς η δομική ετερογένεια, που εντείνεται ολοένα και περισσότερο, πρέπει κατ'εξοχήν να προκαλέσει την κατασκευή των εργαλείων που θα επιτρέψουν την ανάλυσή της ”

+ : η υπογράμμιση είναι του Κ. Τσουκαλά.

(1) : βλ. όπ. παραπάνω, σελ. 3.

(2) : βλ. όπ. παραπάνω, σελ. 18.

Ένα άμεσο παράδειγμα για τα παραπάνω αποτελεί και η έννοια της "νέας εργατικής τάξης," όπως εμφανίζεται στις εργασίες του S. MALLEET και η οποία εντοπίζει την σύνθεσή της στην τάξη των εργατών υψηλού βαθμού εξειδίκευσης (πράγμα που αποτελεί φυσικό επακόλουθο του εξελιγμένου καπιταλισμού και του καταμερισμού της εργασίας ο οποίος επιβάλλεται στις μητροπολιτικές περιοχές).

Ο PIERRE ROSANVALLON (Rosanvallon, 1979) αναφέρει ότι: "... Η παρούσα κατάσταση μας υποχρεώνει να μην δεχόμαστε ως αυτονόητη την έννοια της εργατικής τάξης. Το να λέμε "τάξη" είναι ένα και το αυτό με το να λέμε "ενότητα". Αλλά σήμερα εκείνο το σπείρο χαρακτηρίζει τον κόσμο των μισθωτών είναι η διάσπαση και ο κατακερματισμός. Πεντακάθαρες ρωγμές διαμοιράζουν αυτό που συνηθίζεται να καλείται εργατική τάξη, τουλάχιστον με τέσσερα κριτήρια:

- 1) Η πρόσκαιρη ή σταθερή εργασία.
- 2) Η φύση των εγγυήσεων και των κοινωνικών προνομίων.
- 3) Το επίπεδο των μισθών κάθε δεδομένης ειδικότητας.
- 4) Ο βαθμός και οι μορφές της συλλογικής οργάνωσης.

Εδώ θάταν χρήσιμο να παραθέσουμε τη συγγενή έως παράγωγη σκέψη του Κ. Τσουκαλά που αναφέρει ότι: "Η μονοσθένεια⁺ κυριάρχησε με 2 κυρίως τρόπους: είτε υπό το κράτος βίαιων θραυνοποιημένων εξωοικονομικών καταπιεστικών συστημάτων που επιβάλλουν ρητά στα άτομα ένα μοναδικό και προσδιορισμένο κοινωνικό και επαγγελματικό ρόλο (συνέβαινε συχνά στους κόλπους των προκαπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών) είτε υπό το κράτος μιάς εξίσου εκβιαστικής πραγματικής κοινωνικής αδυναμίας των ατόμων να έχουν οποιαδήποτε άλλη εργασιακή ή επαγγελματική δραστηριότητα, εκτός από εκείνη που αναλαμβάνουν υπό την πίεση των οικονομικών παραμέτρων που οριοθετούν την αγορά εργασίας. Τούτο ακριβώς συνέβαινε υπό τις συνθήκες του παραδοσιακού καπιταλισμού".

Τι όμως μεσολαβεί για να περάσουμε από την "μονοσθένεια" στη "πολυσθένεια" του Τσουκαλά, που παρουσιάζεται ως παράλληλη έννοια με την έννοια της "διαστρωμάτωσης, της διαίρεσης και του κατατεμαχισμού" της εργατικής τάξης την οποία θα δούμε αμέσως μετά στην σκέψη του Rosanvallon;

+ : Όπως ο ίδιος ο Τσουκαλάς ορίζει: "Η κοινωνική "μονοσθένεια" ... είναι... όρος της κοινωνικής ταξινόμησης". "...ο κοινωνικός χαρακτήρας των υποκειμένων... εμφανίζεται αναγκαστικά σε μια μοναδική και μονοσημαντική σχέση που εντοπίζεται στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας".

(βλ. όπ. παραπ. σελ. 7).

Ας παραθέσουμε το σχετικό απόσπασμα του ίδιου του Τσουκαλά:
 "... Πράγματι, αναφέρει: ⁽¹⁾ "τουλάχιστον μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, οι μηχανισμοί της "καθαρής" οικονομικής βίας δεν οδηγούν αναγκαστικά στην ολοκληρωτική οικειοποίηση του χρόνου και της ενέργειας των εργατών. Έτσι παραμένει ένα "πλεόνασμα" μη ιδιοποιημένης ενέργειας, αντικειμενικά διαθέσιμο, είτε γιασχόλη είτε για άλλες οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες, που από την άποψη αυτή είναι δυνατόν να μεταφραστούν σαν μία δύναμη υπέρβασης της παραδοσιακά εκβιαζομένης μονοδραστηριότητας"... Η "απελευθέρωση" και "επανοικειοποίηση" του χρόνου και της ενέργειας οδηγεί στην αντικειμενική δυνατότητα (Σ.Σ.: Η υπογράμμιση του Κ. Τσουκαλά) πολυσθενών φορέων και εναλλακτικών στρατηγιών."

Και καταλήγει ο Τσουκαλάς με κάτι σημαντικό, που μας θυμίζει μια πρόβλεψη σχετική του Καθηγητή Α. Αγγελόπουλου (Αγγελόπουλος, 1984) ⁽²⁾ : "... θέλω... να τονίσω την ολοένα ευρύτερη κοινωνική παραγωγή λιγότερο ολοκληρωτικών μορφών υποταγής της εργασίας στο κεφάλαιο."

Ας περάσουμε τώρα ξανά στην ανάλυση του P. Rosanvallon: Αναγνωρίζει ότι η εργατική τάξη είναι "διαστρωματωμένη" και "διηρημένη". Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: "Η διαστρωμάτωση της εργατικής τάξης χαρακτηρίστηκε στην 10ετία του '60 από δύο μαζικά φαινόμενα: το φαινόμενο του διαχωρισμού μεταξύ εργατικής τάξεως των βιομηχανικών χώρων και εργατικής τάξεως των χωρών του τρίτου κόσμου, του κόσμου όπου αναπτύσσεται το εργατικό δυναμικό των μεταναστών." ⁽³⁾

Αλλά δεν σταματά εδώ. Συνεχίζει λέγοντας: "... Εάν το κεφάλαιο και η μισθωτή εργασία είναι φαινόμενα αλληλένδετα, το κεφάλαιο δεν σταματά να ΔΗΜΙΟΥΡΓΕΙ και να ΚΑΤΑΣΤΡΕΦΕΙ ταυτόχρονα την εργατική τάξη. Κίνηση που δεν μπορούμε να κατανοήσουμε, παρά μόνο αν αναλύσουμε ταυτόχρονα τα στοιχεία που αφορούν στη διαστρωμάτωση, κατάτμηση και διαίρεση της εργατικής τάξης." ⁽⁴⁾

Ας δούμε όμως τι γίνεται στην πιο "πρόσφατη" περιφέρεια των καπιταλιστικών μητροπολιτικών κέντρων σε ότι αφορά την "εργατική τάξη" και κατά πόσο έχουμε το δικαίωμα να την αποκαλέσουμε με αυτόν τον τρόπο, με ότι κι αν αυτό μπορεί να σημαίνει για την

(1) : Βλ. όπ. παραπ. σελ. 11.

(2) : Λέει ο Καθηγητής Αγγελόπουλος: "Αλλά πιο μακροπρόθεσμα, σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις, όσο περισσότερο ο κεφαλαιουχικός εξοπλισμός θα στρέφεται προς εξοικονόμηση ενέργειας, τόσο η τεχνολογική υποκατάσταση της εργασίας από άλλους τομείς της παραγωγής θα είναι μικρότερη"

(3) : Βλ. όπ. παραπ. σελ. 32-33.

(4) : Βλ. όπ. παραπ. σελ. 33.

αναλύση μας. Ο κοινωνικός σχηματισμός της περιφέρειας που θα εξετασθεί (ZIMBAMWE) παρέχει μερικά έκδηλα στοιχεία κοινωνικών μεταβολών και δυισμού, που οφείλονται ακριβώς στις σχέσεις εξάρτησής του από την Μητρόπολη.

Η καταγραφή ορισμένων στοιχείων της οικονομικής του δομής όπως και της κατάστασης της εργατικής του δύναμης (μεταβλητών κεφαλαίων) θα μας δώσει χρήσιμα συμπεράσματα σε ότι αφορά στην πυκνότητα του Γεωγραφικού Χρόνου στην περιφέρεια (ταχύτητα ροής του Γεωγραφικού χρόνου) και θα μας βοηθήσει να εξαγάγουμε μερικά συγκριτικά συμπεράσματα πάνω στην ίδια βάση.

ZIMBABWE: Η γεωργία το 1980⁺ είναι ο τομέας που απασχολεί το 60% (.) του ενεργού πληθυσμού, συμμετέχει δε στο 16% του ΑΕΠ. Οι καλλιεργούμενες γαίες είναι της τάξεως του 6% (.) μόνο της ολικής επιφάνειας της χώρας. Ο καπνός περιλαμβάνει το 2% του καλλιεργήσιμου εδάφους και συμμετέχει κατά 4,30 στο ΑΕΠ. Ανήκει δε εξ'ολοκλήρου στους λευκούς εποίκους.

Ας δούμε την κατάσταση το 1986: Ο πρωτογενής τομέας συμμετέχει με 20% στο ΑΕΠ. Εμφανίζεται όμως ένας έντονος και προκλητικός δυισμός: 4.300 λευκοί φάρμερς συγκεντρώνουν στα χέρια τους 10.000.000 εκτάρια καλλιεργήσιμης γης καλής ποιότητας και 3.500.000 μαύροι, διαθέτουν 20.000.000 εκτάρια γης συχνά εξαντλημένης. (1) Μόνο οι λευκοί είναι ικανοί να παράγουν ανταγωνιστικό προϊόν σε λογικό κόστος λόγω της υψηλής οργανικής σύθεσης-του κεφαλαίου που διαθέτουν. Ο καπνός ανήκει ουσιαστικά σε αυτούς και αποτελεί την κύρια εμπορεύσιμη καλλιέργεια. Σημειώνεται ότι η ZIMBABWE είναι η δεύτερη στον κόσμο σε παραγωγή καπνού. (2)

Παραθέτουμε το παρακάτω σχόλιο του Atlasco το 1986, σελ. 328:

"... Οι λευκοί που εκμεταλλεύονται την αγροτική παραγωγή είναι οι μοναδικοί συντελεστές του πλεονάσματος του αγροτικού ισοζυγίου και η επιστροφή των λευκών εποίκων μετά το 1980 έγινε δεκτή με ευχαρίστηση..." Νομίζουμε ότι το

+ : Το 1980 στις 28 Απριλίου, το κόμμα ZANU-PF του κ. Mugabe (το πιο ριζοσπαστικό απ' όλα τα εθνικιστικά κόμματα που κατέβηκαν στις εκλογές) αναδिकνύεται κυβερνών κόμμα. Λήξη της περιόδου της αποικιοκρατίας, από μέρους του British Southfrican company και της Μ. Βρετανίας.

(1): Financial Times της 21ης Αυγούστου 1985.

(2): Παράβαλε με κριτική του S. Amin στις εργασίες των P.P. Rey και Meillasson σε ότι αφορά στον αποικιακό τρόπο παραγωγής. S. Amin "Ανιση Ανάπτυξη" Καστανιώτης, Αθήνα, 1976, σελ. 202, στ. 24-36.

κείμενο δεν χρειάζεται σχόλια.

Σχετικά με τον δευτερογενή παραθέτουμε από το ίδιο τεύχος του Atlaseco ακόμη ένα σχόλιο "... τα προβλήματα που συναντά η βιομηχανία της Zimabawe είναι πρώτα η παραγωγικότητα των τεχνολογικών παραγωγικών μέσων και η έλλειψη ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, μετά την αναχώρηση των ευρωπαϊών τεχνικών και στελεχών."

Ορισμένα όμως στοιχεία πρέπει να συνοφισθούν από το παραπάνω παράδειγμα:

1) Ο τώως "αγροτικο-εργατικός πολιτός" μεταμορφώνεται σε πολυάριθμη εργατική τάξη που χαρακτηρίζεται από έντονη μονοσθένεια.⁽¹⁾ (Το 45% περίπου του οικονομικά ενεργού πληθυσμού "μεταμορφώνεται" σε αγρότες).

2) Ας σημειωθεί ότι η πτώση του ποσοστού συμμετοχής του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στον πρωτογενή (κατά 15%), έγινε μέσα σε 6 χρόνια.

Τέτοιες ποιοτικο-ποσοτικές μεταβολές σε τόσο χρονικό διάστημα δεν είναι δυνατόν να παρατηρηθούν σε μητροπολιτικούς κοινωνικούς σχηματισμούς. π.χ. α) Στην Ελλάδα (χώρα της άμεσης περιφέρειας του

καπιταλισμού που όμως ταξινομείται 63η σε σχέση με το $\frac{Α.Ε.Π.}{κατ}$ σε σύνολο 203 χωρών) η αντίχρη πτώση του ποσοστού είναι -για την ίδια χρονική περίοδο- της τάξεως του 4%.

β) Στη Σοβιετική Ένωση στην ίδια χρονική περίοδο παρουσιάζεται επίσης μια πτώση της τάξεως του 4% (από 21% του εν. πληθ. το 1979 φθάνει στο 17% του ενεργού πληθ. το 1986).

γ) Σαφέστατο όμως παράδειγμα αντίθεσης αποτελεί η ίδια η Μητροπολιτική Πρωτεύουσα, η Μητρόπολη των Μητροπόλεων η Αμερική: κατά την ίδια χρονική περίοδο η μεταβολή του ποσοστού ήταν της τάξεως του 0,3% και κάτι ακόμη ήταν μια θετική μεταβολή, μια αυξητική μεταβολή κι όχι πτωτική (ή αρνητική) μεταβολή που παρατηρείται σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις.

(1) : Βλέπε επίσης και: S. Amin "Ανιση ανάπτυξη", εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 1976, σελ. 332. 1. Η πρωτοκαθεδρία του αγροτικού καπιταλισμού. Υπάρχει ανάλογη θεωρητική εξήγηση του φαινομένου, με άλλα παραδείγματα.

θεωρούμε πως το αποτέλεσμα της σύγκρισης μεταξύ των παραπάνω δεδομένων καταδεικνύει σαφώς την ταχύτερη ροή του γεωγραφικού χρόνου σε σχέση με τις κοινωνικές μεταβολές που παρατηρούνται στην περιφέρεια απ'ότι στην ήδη οργανωμένη στα πλαίσια του σύγχρονου καπιταλισμού Μητρόπολη.

Βέβαια το δείγμα βασίζεται σε μεταβολές που εκφράζουν την ιστορική εξέλιξη της εργατικής μάζας (πολτού) της περιφέρειας στα πλαίσια της διαδικασίας μετατροπής της σε "τάξη". Ακόμη πρέπει να τονίσουμε ότι προς το παρόν δεν έχουμε εξετάσει το φαινόμενο της εξέλιξης του πληθυσμού Μητρόπολης και περιφέρειας σε συνάρτηση με την μετανάστευση από τις χώρες της περιφέρειας στις χώρες του κέντρου.

Πρώτα απ'όλα πρέπει να τονίσουμε το φαύλο κύκλο της άνισης ανταλλαγής και κυρίως του τμήματος της εκείνου που οφείλεται στη μισθολογική διαφορά ανάμεσα στις εργατικές τάξεις Μητρόπολης και Περιφέρειας. Ήδη το γεγονός αυτό βάζει τα θεμέλια μιας διαδικασίας αφαιμάξης υπεραξίας από τον εξαρτώμενο κοινωνικό σχηματισμό προς όφελος του μητροπολιτικού υπό μορφή πλεονάσματος αξίας χρήσεως, που καλύπτεται κάτω από μία διεθνώς διαμορφωμένη "ψευδοαξία".

Τώρα διαπιστώνουμε ένα ακόμη φαινόμενο που έρχεται να εντείνει την αφαιμακτική αυτή διαδικασία σε βάρος του περιφερειακού εθνικού κοινωνικού σχηματισμού: την μεταναστευτική τάση των υψηλού βαθμού εξειδίκευσης εργατών προς τις μητροπολιτικές ζώνες.

Από το 1962 έως το 1966 μετανάστευσαν στις Η.Π.Α. 59.851 εργάτες υψηλού επιπέδου εξειδίκευσης, εκ των οποίων οι 22.033 ερχόντουσαν από υπανάπτυκτες χώρες. Αυτό το μεταναστευτικό ρεύμα επιταχύνεται και είχε προβλεφθεί ότι θα φτάσει σε ότι αφορά στους υψηλής εξειδίκευσης εργάτες στο ύψος των 60.000 το 1975.

Δεν χρειάζεται να επιμείνουμε ιδιαίτερα για να γίνουν κατανοητά τα κέρδη του μητροπολιτικού κοινωνικού σχηματισμού, που καρπώνεται εξ ολοκλήρου το ειδικεύμενο αυτό εργατικό δυναμικό, χωρίς να έχει καμία συμβολή στο τεράστιο κόστος που εκπροσωπεί η διαδικασία εξειδίκευσής του. Το κόστος αυτό ανέλαβε εξ ολοκλήρου ο περιφερειακός κοινωνικός σχηματισμός, ο οποίος όμως ποτέ δεν αποζημιώθηκε γι'αυτό.

Η μορφή αυτή της εξάρτησης όμως είναι διττή, διότι απλούστατα

ο ισχυρότερος οικονομικά μητροπολιτικός εθνικός κοινωνικός σχηματισμός "επιβάλλει" στην περιφέρεια τους όρους του σε ό,τι αφορά στις ανάγκες του σε εργατικό δυναμικό ειδικευμένο ή μη.

"Αυτό που είναι επίφοβο για το μέλλον των δυτικών χωρών δεν είναι τόσο η ανέχεια σε ό,τι αφορά στους φυσικούς πόρους, αλλά η έλλειψη σε ανθρώπινο δυναμικό. Έλλειψη που συνεπάγεται μια όλο και μεγαλύτερη εξάρτηση από το εξωτερικό με σκοπό την εξασφάλιση της λειτουργίας των θεσμών και του μηχανισμού της οικονομίας. Εάν υποθέσουμε ότι το επίπεδο της απασχόλησης παραμένει σταθερό -αυτό συμβαίνει στην Γαλλία εδώ και 50 χρόνια και στην Ομοσπονδιακή Γερμανία εδώ και 20 χρόνια- θα καταλήξουμε σε κατάσταση ανεπαρκούς εργατικού δυναμικού εντός 2 ή 3 δεκαετιών. Η μετανάστευση καθίσταται απαραίτητη.⁽¹⁾ (Σ.Σ.: η υπογράμμιση δική μας). Ακόμα πιο δύσκολα δε μπορούμε να ξεπεράσουμε το πρόβλημα, αν δεχθούμε ότι το επίπεδο απασχόλησης -άρα και η ανάγκη σε εργατικό δυναμικό- θα αυξηθεί. Το 1985 η αναλογία του "ξένης καταγωγής" εργατικού δυναμικού στη Δ. Γερμανία ήταν της τάξης του 8%. Σε σαράντα χρόνια από σήμερα θα μπορούσε να εδραιωθεί στο 30% και στο μέσον του προσεχούς αιώνας στο 50%. (RAMSES, 1978-88, σελ. 125-126).

"... Το ερώτημα αυτό θα μπορούσε επίσης να τεθεί με τρόπο ακόμη πιο σοβαρό για την Ανατολική Ευρώπη και το ευρωπαϊκό τμήμα της Σοβιετικής Ένωσης. Εξαιρουμένης της περιπτώσεως αλλαγής του οικονομικού συστήματος της Ε.Σ.Σ.Δ. και λαμβανομένων υπόψη των τεχνολογικών αλλαγών, αυτές οι χώρες θα πρέπει να υποστούν -και ήδη υφίστανται- όλο και περισσότερη αυξανόμενη έλλειψη εργατικού δυναμικού. Έλλειψη που υπάρχει κίνδυνος να είναι όλο και πιο σοβαρή και που ούτε η προσφυγή στην γυναικεία εργασία -το ποσοστό συμμετοχής στην απασχόληση των γυναικών είναι ίσο με αυτό των ανδρών στη Σοβ. Ένωση- ούτε, με τις σύγχρονες πολιτικές συνθήκες, η προσφυγή στην εσωτερική μετανάστευση, μπορεί να την θεραπεύσει."

Εδώ προστίθεται ότι "στην περίπτωση της Σοβιετικής Ένωσης οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί της Κεντρικής Ασίας, των οποίων η δημογραφική αύξηση παραμένει σταθερά ισχυρή, θα μπορούσαν να προσφέρουν εφεδρίες "εργατικού δυναμικού." Αλλά μέχρι τώρα, οι κάτοικοι αυτής της περιοχής αντιδρούν στις πιθανότητες μετακίνησης προς τα άλλα τμήματα της Σοβιετικής Ένωσης." (RAMSES, '87-'88, σελ. 126).

(1) : Σημαντικότετη ομολογία.

Δεν φαίνεται να προβληματίζεται καθόλου για το οικονομικό μέλλον των "δεξαμενών" εργατικού δυναμικού - τα περιφερειακά κράτη δηλ. - που όπως διαφαίνεται στο κείμενο, είναι μάλλον "υποχρεωμένα" να παράσχουν ...λίγους τόννους αίμα "για την εξασφάλιση της λειτουργίας των θεσμών και του μηχανισμού της οικονομίας των Ευρωπαϊκών χωρών".

Βέβαια, θα πρέπει εδώ να συνδέσουμε το φαινόμενο με την προηγούμενη θεώρηση μας για την διαίρεση, διαστρωμάτωση και καταταξινόμηση της εργατικής τάξης της Μητρόπολης. Φυσικά το υπερεξειδικευμένο εργατικό δυναμικό (ηγέτιδα εργατοϋπαλληλική τάξη) θα προσφέρεται από αυτόχθονες εργάτες του μητροπολιτικού εθνικού κοινωνικού σχηματισμού. Το χαμηλότερης εξειδίκευσης έως μη εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό θα προέρχεται από τις "δεξαμενές" των περιφερειακών εθνικών κοινωνικών σχηματισμών, δημιουργώντας έναν έντονο κοινωνικό δυισμό με όλα τα συνεπακόλουθά του (άνοδος "ξενόφοβων νεοφασιστικών κομμάτων κ.λ.π.)

Τι συμβαίνει όμως σε αυτήν την περίπτωση στην περιφέρεια; Απλούστατα πλήρης οικονομική στασιμότητα, ολοκληρωτική εξάρτηση από την Μητρόπολη σε ότι αφορά στην υψηλή τεχνολογία, πελατειακές σχέσεις στο πολιτικό σκέλος της κοινωνίας και οι συνεπαγόμενες υδροκεφαλικές τάσεις στον τριτογενή.

Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι: από αυτό το σημείο και μετά ο Γεωγραφικός χρόνος στην περιφέρεια χαρακτηρίζεται από μακρότατη πυκνότητα ποιοτικών μεταβολών στην μονάδα του και ως εκ τούτου ταχύτητα ροής από χαμηλή έως περίπου στάσιμη.

Θα μπορούσαμε να επεκταθούμε πολύ πάνω στο θέμα αναφερόμενοι στις εργασίες των Μουζέλη (Μουζέλης, 1987), Βεργόπουλου (Βεργόπουλος, 1985), Χαραλάμπη (Χαραλάμπης, 1985), Ιγώη (Ιγώη, 1985) κ.λ.π. αλλά επιφυλασσόμαστε για μια μελλοντική εκτενή έρευνα του θέματος.

2.2.1. Συμπεράσματα

Πως λοιπόν, μέσα σε αυτά τα πλαίσια, βλέπουμε να λειτουργήσει ο Γεωγραφικός χρόνος σε σχέση με το μέγεθος της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου;

Δηλαδή, ποιά είναι η λειτουργία του στο δίπολο κέντρο-περιφέρειας και στα πλαίσια της σύγχρονης, εξελιγμένης φάσης του καπιταλισμού;

μάτωσης και του κατατεμαχισμού της εργατικής τάξης μέσα στα πλαίσια ενός σύγχρονου μητροπολιτικού κοινωνικού σχηματισμού.

3) Ότι στα πλαίσια του μητροπολιτικού κοινωνικού σχηματισμού εμφανίζονται αρκετά περιορισμένα για να επιτρέψουν θεαματικά αποτελέσματα σε ότι αφορά στην ταχύτητα εξέλιξης (ή μεταβολής) της "πολυσθένειας" της εργατικής του τάξης.

Όπως παρατηρούμε στο συνοπτικό σχήμα 2 της προηγούμενης υποσημείωσης, ο συντελεστής "καταμερισμός της εργασίας" βρίσκεται σε δίδυμη σχέση με την ομάδα των τριών κυρίων μεγεθών, δηλ. του τρόπου παραγωγής, της τεχνολογικής εξέλιξης και του τύπου της οικονομικής ανάπτυξης.

Το επίπεδο όμως του καταμερισμού της εργασίας -διακλαδικά και ε-σφλαδικά- βρίσκεται ήδη σε υψηλό επίπεδο στους εθνικούς κοινωνικούς σχηματισμούς της Μητρόπολης, πράγμα που δεν επιτρέπει εντυπωσιακά άλματα στην περαιτέρω διαδικασία της εξέλιξής του. Αυτό το γεγονός επιβάλλει τον ρυθμό της εξέλιξής του καταμερισμού της εργασίας, και στην ομάδα των 3 κυρίων μεγεθών που αναφέραμε.

Έτσι, μορφοποιείται ένας εκ των πραγμάτων "αργότερος" ρυθμός στο τμήμα της οικονομικής υποδομής εν γένει που μεταβιβάζεται εξ αναδράσεως και στο "εποικοδόμημα" (υπερδομή).

και 4) Ότι ο μηχανισμός της Άνισης Ανταλλαγής τροφοδοτεί φυσικά τους συντελεστές που συντηρούν την ταχύτητα εξέλιξης και πολλαπλασιασμού του βαθμού της πολυσθένειας στην Μητρόπολη, αλλά υπόκειται σαφώς στις επιβραδυντικές επιπτώσεις που έχουν γι' αυτόν όλες οι τάσεις ανεξαρτητοποίησης, που μπορούν να αναπτύσσονται στους περιφερειακούς κοινωνικούς σχηματισμούς ως αποτέλεσμα των διεκδικήσεων των λαών τους σε ό,τι αφορά στο δικαίωμά τους για αυτοδιάθεση. (Καλογερόπουλος, 1977).

Σχηματοποιώντας λίγο τον μέχρι τώρα συλλογισμό, για να καταλήξουμε σ' ένα εύρηστο κι ευκολομνημόνευτο μοντέλο, μπορούμε με συντομία να πούμε ότι: στις αρχικές φάσεις της "περιφερειοποίησης", στον εθνικό κοινωνικό σχηματισμό της περιφέρειας, οι πληθυσμοί που αποτελούν το εργατικό δυναμικό δεν είναι ομογενείς -από κοινωνική άποψη- αλλά αποτελούν "εργατικό πολτό" αρχικά αγροτικού προσανατολισμού, που μετέπειτα διαχωρίζεται και κατευθύνεται προς τις δευτερογενείς ή βιομηχανοποιημένες πρωτογενείς λειτουργίες, για τις οποίες τους προορίζουν τα οργανωμένα ολιγοπωλιακά κεφά-

λαιο της Μητροπόλεως.

Αντικειμενικά λοιπόν πρέπει να δεχτούμε ότι στη διαδικασία εξέλιξης του καταμερισμού της εργασίας, σε πρώτη φάση ενδοκλαδικά και κατόπιν διακλαδικά στα πλαίσια του περιφερειακού κοινωνικού σχηματισμού θα παρατηρηθούν μεγαλύτερες πυκνότητες στις ποσοτικές μεταβολές[†] των α) κοινωνικών δυνάμεων, β) παραγωγικών σχέσεων και γ) στην εξέλιξη του οικονομικού χώρου του περιφερειακού κοινωνικού σχηματισμού. Στη φάση όμως της σταθεροποίησης των σχέσεων εξάρτησης οι ρυθμοί και η ταχύτητα ροής του γεωγραφικού χρόνου στη περιφέρεια κινείται με μεγάλη βραδύτητα, που εγγίζει τα επίπεδα στασιμότητας.

Εδώ θα θέλαμε να προτείνουμε μερικές παρατηρήσεις που πηγάζουν από μελέτη μερικών κειμένων του C. Palloix (Palloix, 1975) που βασίζεται σε επεξεργασία υλικού των B. VINAY (Vinay, 1967), Michèle de SAINT-MARC (de Saint-Marc, 1968), Philippe HUGON (Hugon, 1968), S. AMIN (Amin, 1967).

Με δεδομένο τον διεθνή καταμερισμό της εργασίας όπως αυτός διαμορφώθηκε από τον σύγχρονο καπιταλισμό στην φάση του επεκτατισμού, ο Palloix εντοπίζει την δυσκαμψία εξέλιξης των οικονομικών των περιφερειακών κοινωνικών σχηματισμών και εξετάζοντας το φαινόμενο του εξωτερικού εμπορίου των σχηματισμών αυτών διαπιστώνει την πλήρη αφ'ενός "εξειδίκευση" των εξαγωγών τους προς τις Μητροπόλεις και την συνεπαγόμενη ολοκληρωτική τους εξάρτηση όπως και την σχεδόν μηδενική έως ασθενέστατη σχέση -σε επίπεδο εξωτερικού εμπορίου- μεταξύ των εξηρημένων αυτών περιφερειακών κοινωνικών σχηματισμών.

Βασιζόμενοι όμως πάνω σ'αυτές τις διαπιστώσεις (που η ποσοτική τους θεμελίωση ακολουθεί σε πίνακες)⁽¹⁾ μπορούμε να εξάγουμε χρησιμότερα συμπεράσματα:

1ου) Τι σημαίνει εξαγωγικό εμπόριο για τους εξηρημένους αυτούς κοινωνικούς σχηματισμούς; Για τους περισσότερους από αυτούς σημαίνει τον σημαντικότερο πόρο τους και με το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στο σχηματισμό του Α.Ε.Π.

[†] Σ.Σ.: άρα στην εξελικτική διαδικασία που χαρακτηρίζει τα τρία παρατιθέμενα μεγέθη.

(1): (βλέπε Παράρτημα ΙΙ κεφ. 4).

“εθνικού” κοινωνικού σχηματισμού. Τα πράγματα όμως εμφανίζονται ακόμη πιο σύνθετα, αν δεχτούμε ότι το μεγαλύτερο μέρος των περιφερειακών “εθνικών” σχηματισμών δεν εμφανίζουν μεγάλη εσωτερική εθνική ομοιογένεια, αλλά αποτελούν απλώς μορφώματα κάποιας διαδικασίας στρατιωτικής ή οικονομικοπολιτικής αποαποικιοποιήσεως με τεράστια πολιτισμικά και πολιτιστικά χάσματα μεταξύ τους (π.χ. UGANDA, κ.λ.π.) (Prunier, 1987).

Πως λοιπόν η Μητρόπολη αντιμετωπίζει την μεταφύτευση των οικονομικών της δομών και τεχνικών σε αυτά τα τόσο ετερογενή και ανέτοιμα για κάτι τέτοιο εδάφη;

Φυσικά οι διαδικασίες θα είναι “εκ-βιαστικές” και θα έχουν σκοπό την ολοκληρωτική οικιοποίηση του χρόνου και της ενέργειας των εργατών. Δεν ισχύουν όμως οι υπόλοιπες κοινωνικές συνθήκες του 19ου αιώνα, με συνέπεια να αποδοθούμε σε μια χωρίς όρους “παρ-δοσιακή” μαρξιστική ανάλυση της εξέλιξης της εργατικής τάξης που σχηματίζεται με αυτόν τον τρόπο.

Η σύγχρονη τεχνολογία στα μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας, το συνδικαλιστικό-πρωτογενές και πρωτόγονο φυσικά- κίνημα και οι εθνοκαπελευθερωτικές διαδικασίες μέσω των αντίστοιχων κινήματων⁽¹⁾ ορίοθετούν νέες πραγματικότητες και τοποθετούν σε νέες βάσεις της μεθοδολογίας της ανάλυσης της περιφερειακής εργατικής τάξης, όπως και του χρόνου που απαιτείται για τις ποιοτικοποιοτικές της εξελίξεις.

3. Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΩΝ ΤΡΟΠΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, ΩΣ ΕΠΙΠΕΔΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΤΡΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΡΚΕΙΑΣ ΤΟΥ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ.

Εδώ θα πρέπει να τονίσουμε ότι αναφερόμαστε στην “ορίζοντια” διάρθρωση των τρόπων παραγωγής. Με αυτήν την έννοια χαρακτηρίζουμε τους τρεις τύπους διαρθρώσεων: προκαπιταλιστικό, παλαιοκαπιτα-

(1) : Στον πολιτικο-στρατιωτικό τομέα τα κινήματα της ένοπλης αντιπολίτευσης κυριαρχούν ευρέως στην ανάπτυξη της δυναμικής των συγκρούσεων. Οι δραστηριότητες της UNITA στην Angola, του RENAMO στην Μοζαμβίκη, του SWAPO στην Ναμίμπια, του ANC στην Νοτιο Αφρική, τα κινήματα-γκερίλλα της Ερυθραίας, της Σομαλίας, της Ουγκάντα, του Απελευθερωτικού Στρατού του Νότιου Σουδάν που διοικείται από τον John Garang στο Σουδάν, δείχνουν ότι η ενδογενής δυναμική των συγκρούσεων είναι εξελιξιμη και μπορεί να διαρκέσει πολύ θέτοντας σπασδήποτε και τα δικά της προβλήματα στην ήδη προβληματική διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών αυτών. Εκτός αυτού, τίθεται και το σοβαρότερο πρόβλημα της ολοκλήρωσης της διαδικασίας της θεσμοθετήσεως της εθνικής τους οντοτητας.

λιστικό και καπιταλιστικό.

Είναι σαφές ότι εάν δεν εντοπιστεί η ύπαρξη της διαφορικής οριζόντιας διάρθρωσης των τρόπων παραγωγής στα διάφορα αλληλεξαρτώμενα κεντροπεριφερειακά δίπολα, δεν μπορούμε με κανένα τρόπο να συζητάμε για διαδικασία διεισδύσεως του Μητροπολιτικού τρόπου παραγωγής, στις οικονομικές δομές των περιφερειακών χωρών, όπου κυριαρχούν προγενέστεροι του Μητροπολιτικού, τρόποι παραγωγής.

Η σε ενιαίο, λοιπόν, επίπεδο παράθεση των διαφόρων τύπων διάρθρωσης της τρόπων παραγωγής, καθορίζει και το επίπεδο αναφοράς όπου θα στηριχθούμε για να εξετάσουμε την εξέλιξη της κάθετης διαρθρώσεων των τρόπων παραγωγής (τοπικά και κλαδικά) αλλά συνάμα και την εξέλιξη της αξιακής οργανικής συνθέσεως του κεφαλαίου, που ορίζει την πυκνότητα του Γεωγραφικού χρόνου του κάθε σκέλους του προς εξέταση διπόλου κεντρικών και περιφερειακών εθνικών κοινωνικών σχηματισμών.

Η αποφυγή της μηχανιστικής συγκρίσεως της ιστορικής φάσεως της υπανάπτυξης ή για να γίνουμε πιο σαφείς της ενάρξεως της διαδικασίας της "ανάπτυξης της υπανάπτυξης" (Amin, 1976) στον περιφερειακό εθνικό κοινωνικό σχηματισμό, με κάποια προγενέστερη ιστορικά φάση του ανεπτυγμένου μητροπολιτικού σχηματισμού, (1) μας ανάγκάζει να καταφύγουμε στην παραπάνω ανάλυση της διάρκειας (όπως και του ρυθμού⁺) του γεωγραφικού χρόνου σε κάθε κεντροπεριφερειακό δίπολο ξεχωριστά.

Σκοπός είναι να καταστήσουμε φανερή την εκδήλωση διαφορετικών "διαρκειών" γεωγραφικού χρόνου με μέτρο την επίτευξη της "εσωστρεφούς και αυτοδύναμης ανάπτυξης," κάτι που διατυπώνεται ξεκάθαρα στην 8η θέση του S. Amin ο οποίος αναφέρει ότι (Amin, όπ. παραπ., σελ. 199-200): "Ο τονισμός των χαρακτηριστικών της υπανάπτυξης στην πορεία της ανάπτυξης δηλ. στην αδυναμία, /.../, να γίνει μετάβαση προς μια εσωστρεφή αυτοδύναμη ανάπτυξη."

Σημαντικότερος επίσης λόγος της ανα δίπολο (κεντρου-περιφέρειας) εξέτασης των στοιχείων του γεωγραφικού χρόνου είναι και το γεγονός που πηγάζει από την 9η θέση του S. Amin και που διευκρινίζει ότι: "Οι μορφές αυτών των περιφερειακών σχηματισμών, εξαρτώνται από τη

(1) : Σ.Σ.: τέτοιες συγκρίσεις είναι ή λανθασμένες ή "εκ του πονηρού".

+ : βλ. κεφ. 2.

τους δε, δηλ. σε διπολική σχέση κέντρου και περιφέρειας.

4. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ Ι και ΙΙ

Παράρτημα 4.1.

Αναφέρει ο Καθηγητής Α. Αγγελόπουλος, (Αγγελόπουλος, 1984): "Για την Γαλλία, την Γερμανία, την Ιαπωνία και την Μ. Βρεταννία τα διαγράμματα εμφανίζουν μια πτώση της Απασχολήσεως από τα μέσα της 10ετίας του '70 οπότε είχε σημειωθεί η μεγαλύτερη απόδοση στην παραγωγή. (Σχήματα 4.Ι.7, 4.Ι.6, 4.Ι.5, 4.Ι.Ι.)

α. Για την περίπτωση των ΗΠΑ, στους 18 από τους 20 κλάδους της μεταποιήσεως και για το σύνολο του μεταποιητικού τομέα, το κεφάλαιο υπήρξε συμπλήρωμα της ενέργειας για την περίοδο '60-'70. Αλλά σε 14 από τους ίδιους 20 κλάδους και για τον μεταποιητικό τομέα γενικά, το κεφάλαιο υποκατέστησε την ενέργεια κατά την περίοδο 1970-1978 (Σχήμα 4.Ι.4.).

Στην διάρκεια αυτών των 8 ετών παρατηρούμε ότι η παραγωγή αυξάνει και το ποσοστό απασχόλησης παραμένει σταθερό.

β. Στην περίπτωση της Γαλλίας, της Μ. Βρεταννίας και Δ. Γερμανίας (βλ. σχήματα 4.Ι.7, 4.Ι.Ι, 4.Ι.6.) το κεφάλαιο και η ενέργεια ήταν σε μεγάλο βαθμό υποκατάστατα σε περισσότερους από τους 20 εξεταζόμενους μεταποιητικούς κλάδους, όπως και για το σύνολο της μεταποιήσεως.

γ. Στην περίπτωση της Ιαπωνίας, υποκατάσταση μεταξύ ενεργείας και κεφαλαίου, συνέβη μόνο σε 2 μεταποιητικούς κλάδους, αλλά για τους υπόλοιπους 18, ο βαθμός συμπληρωματικότητας μεταξύ κεφαλαίου και ενεργείας μειώθηκε από το 1973.

Μετά τις ανωτέρω διαπιστώσεις, προβάλλει έμμεσα το ερώτημα της σχέσης μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου. Φαίνεται εν τούτοις αναπόφευκτο ότι, όσο το κεφάλαιο και η ενέργεια γίνονται υποκατάστατα, τόσο το κεφάλαιο και η εργασία θα γίνονται συμπληρωματικοί παράγοντες. Και εφόσον η τεχνολογικός επιβληθείσα υποκατάσταση της εργασίας συντελείται ήδη, όσο οι οικονομίες βαίνουν προοδευτικώς προς επενδύσεις εξοικονομήσεως ενεργείας, η υποκατάσταση αυτή θα είναι μικρότερη από ότι θα ήταν διαφορετικά. (Σ.Σ.: η υπογράμμιση δική μας.)

Ολοκληρώνοντας ο Καθηγητής Αγγελόπουλος αναφέρει (Αγγελόπουλος, '84, σελ. 65-66) ότι:

"...η κάμψη της καμπύλης παραγωγής οφείλεται στο χαμηλό επίπεδο αποδόσεως που χαρακτήριζε την προ του 1973 εποχή, και που ανάγκασε τις επιχειρήσεις να μειώσουν το μεταβλητό κόστος (εργασία) στο ελάχιστο. Κατά μέγα μέρος αυτό οφείλεται επίσης και στην εισαγωγή μεθόδων παραγωγής περισσότερο εντάσεως κεφα-

λαίου και συνεπώς λιγότερο εντάσεως κεφαλαίου και συνεπώς λιγότερο εντάσεως εργασίας.

... Αλλά πιο μακροπρόθεσμα, σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις όσο περισσότερο ο κεφαλαιουχικός εξοπλισμός θα στρέφεται προς εξοικονόμηση ενέργειας, τόσο η τεχνολογική υποκατάσταση της εργασίας από άλλους συντελεστές της παραγωγής θα είναι μικρότερη (Σ.Σ.: η υπογράμμιση δική μας).

Δέν ξεχνά όμως ο Καθηγητής Αγγελόπουλος (Αγγελόπουλος, 1984, σελ. 66) ότι: "... μεταξύ 1978 και 1982, ο αριθμός των ανέργων στις χώρες του ΟΟΣΑ από 15.000.000 υπερέβει τα 33.000.000 ενώ η συνολική παραγωγή αυξήθηκε κατά 2% αντί να μειωθεί"

Παράρτημα 4.11

Μετά από την σύντομη αυτή ανάλυση ας προχωρήσουμε σε μερικά παραδείγματα. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο C. Palloix:⁽¹⁾ "Εάν οι ενδοαφρικανικές ανταλλαγές δεν αναπαριστούν παρά το 7,5% του συνολικού αφρικανικού εμπορίου, αντίθετα το 60% του εξωτερικού τους εμπορίου διενεργείται με τις βιομηχανικές χώρες της Ευρώπης. (Σ.Σ.: Η υπογράμμιση δική μας).

Μπορούμε ακόμη να κατατηρήσουμε μια πτωτική τάση αυτού του ενδοαφρικανικού εμπορίου στο διεθνές εμπόριο που το 1958 κατέχει το 0,5% (των διεθνών ανταλλαγών: συμπλήρωση του συντάκτου) ενώ το 1964 βρίσκεται στο επίπεδο των 0,4% των διεθνούς επιπέδου.

Αυτά το ποσοστά οριοθετούν την οικονομική αμβέλεια των ενδοαφρικανικών ανταλλαγών.

Για το 1964, το τμήμα των εισαγωγών και εξαγωγών που απορροφήθηκαν από την Αφρικανική αγορά για διάφορα κράτη της Ηπείρου αυτής έχουν ως εξής:

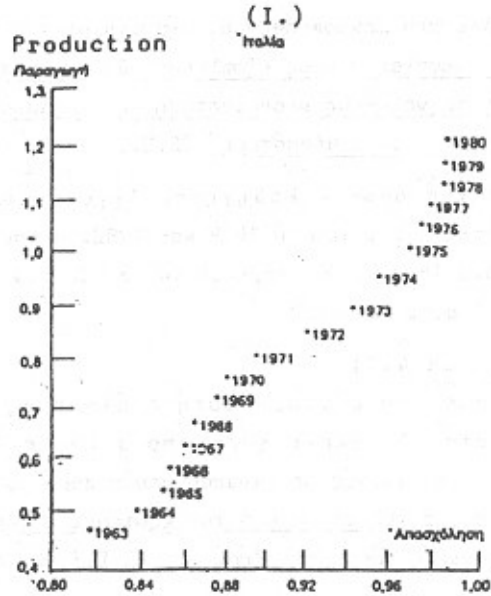
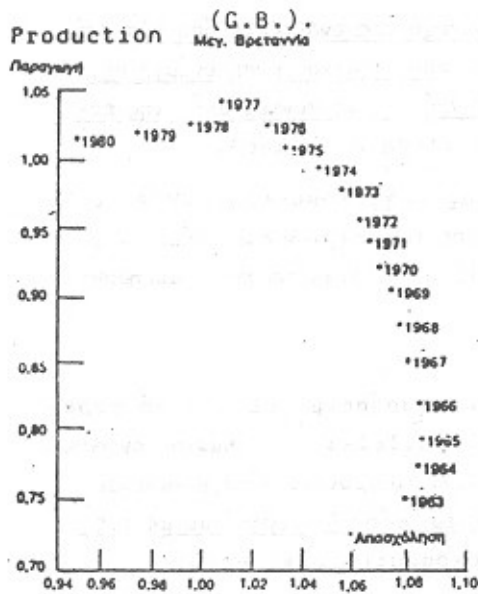
ΠΙΝΑΚΑΣ 4.11/1

Ποσοστό Επί της % των Αφρικανικών Εμπορικών Ανταλλαγών σε σχέση με το Σύνολο

% του αφρικανικού εμπορίου σε σχέση με το σύνολο	Εισαγωγές	Εξαγωγές
U.D.E	8,2	6,3
Καμερούν	9,7	4,1
U.D.O.A	6,6	8,4
Μαδαγασκάρη	2,6	11,6
Γκάνα	9,2	2,5
Νιγηρία	1,2	4,3
Αιθιοπία	1,2	4,9
Σουδάν	8,8	2,9
Αίγυπτος	2,2	2,7
Αλγερία	3,8	3,2
Μαρόκο	5,5	5,6

(1) : Πηγές: B. VINAY, 1967.

Απασχόληση και Παραγωγή στη Βιομηχανία (1975=100)
 Emploi et Production dans l'Industrie (1975=100)

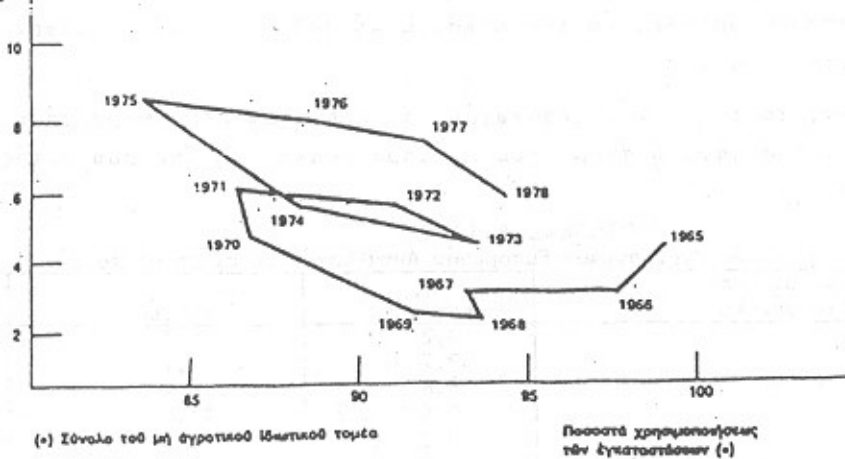
Σχήμα 4.1/1

Σχήμα 4.1/2

*Ανεργία και κορεστά χρησιμοποιήσιμης των εγκαταστάσεων στις Ηνωμένες Πολιτείες

% de non-emploi
 Ποσοστά ανεργίας

Le non-emploi et les pourcentages d'utilisation des installations aux Etats-Unis.

Σχήμα 4.1/3

Η προέλευση των διαγραμμάτων είναι από το βιβλίο του Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ "Ένα Παγκόσμιο Σχέδιο για την Απασχόληση", εκδόσεις ELECTRA PRESS.
 SOURCES: A. ANGELOPOULOS: 'Un plan mondial pour l'emploi', ELECTRA PRESS, Athènes, 1984.

Στο εσωτερικό αυτών των ενδοαφρικανικών ανταλλαγών, εντοπίζουμε την υπεροχή ενός ή δύο προϊόντων που εξασφαλίζουν το 80% της αξίας των εξαγωγών ή των εισαγωγών του ενός κράτους προς το άλλο. (Σ.Σ.: η υπογράμμιση δική μας).

- Το 80% των εξαγωγών της U.D.E. ⁽¹⁾ προς την Αλγερία αποτελούνται από ξυλεία και ψυστίκια.
- Το 80% των εξαγωγών της U.D.O.A. ⁽²⁾ προς την Αλγερία αναφέρονται στον καφέ.
- και το 97% των εξαγωγών της Μαδαγασκάρης προς την U.D.O.A είναι η ζάχαρη.

Οι ενδοαφρικανικές ανταλλαγές δεν μπορούν να αποφύγουν τους όρους του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας, και δεν είναι καθόλου εκπληκτικό ότι παρατηρείται μια τάση προς ακινησία (στασιμότητα) ή ακόμη και προς συρρίκνωση αυτών των ανταλλαγών: Με βάση 100 το 1960 οι αφρικανικές ανταλλαγές προς και από τον υπόλοιπο κόσμο εγγίζουν τους δείκτες 135 (εξαγωγές) και 120 (εισαγωγές) ενώ αυτές οι ίδιες ανταλλαγές με προορισμό (προς/από) την ίδια την Αφρικανική Ήπειρο λιμνάζουν στους δείκτες 103 και 104 για το 1986.

Στη συνέχεια, το μέρος που αναφέρεται στις ενδοαφρικανικές ανταλλαγές σε σχέση με το συνολικό Αφρικανικό εμπόριο εμφανίζεται φθίνον σε μακρά διάρκεια χωρίς να παρουσιάζει τάσεις για αναστροφή της τάσεως.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.II/2.

Ποσοστό εξαγωγών-εισαγωγών ενδοαφρικανικού τύπου σε σχέση με το σύνολο των Αφρικανικών εξαγωγών και εισαγωγών.

	1960	1961	1962	1964	1965
Εξαγωγές	9,4	9,4	8,5	7,7	7,1
Εισαγωγές	7,4	7,4	7,1	6,7	6,5

“ Πρέπει να γίνει κατανοητό ” συνεχίζει ο Palloix “ ότι η ανάπτυξη των ενδοαφρικανικών ανταλλαγών δεν είναι δυνατή πάνω στη βάση του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας, που επιτείνει την εξάρτηση της Αφρικής από την Ευρώπη

(1) : U.D.E. = Union Douanière Equatoriale (Τσαντ, Κεντροαφρικανική Δημοκρατία, Κονγκο-Μπραζαβίλ, Γκαμπόν. (Ιδρύθηκε την 1η Απριλ. 1959, στο Παρίσι).

(2) : U.D.O.A. = Union Douanière des Etats de l'Afrique de l'Ouest (Δαχομήνη, Ακτή Ελεφαντόδοντος, Μαλί, Μαυριτανία, Νιγηρία, Σενεγάλη, Άνω Βολτα. (Ιδρύθηκε την 21η Αυγούστου 1961 στο Παρίσι).

και την Β. Αμερική. Αντίθετα, ένα τέτοιο είδος ανάπτυξης απαιτεί μια πολιτική εκβιομηχάνησης και θα πραγματοποιηθεί στην βάση της αλληλεξάρτησης των μηχανισμών παραγωγής."

Βιβλιογραφία

1. Επιστημονική Επετηρίδα ΑΒΣΠ, Μάζης, Ι., "Γεωγραφικός Χρόνος και Οικονομικός Χώρος", Πειραιάς 1988, (Υπό έκδοση).
2. Gérard Prunier, 'L'espace ougandais; esquisse d'une écologie politique', Hérodote: revue de géographie et de géopolitique, τεύχος 46, 4e trimestre 1987.
3. 'FAITS ET CHIFFRES', Révue statistique., Ed. S.G.B., Paris 1987.
4. 'ATLASECO', Révue Economique Annuaire, 1973, 1974, 1975, 1976, 1978, Paris.
5. 'RAMSES' 1985, 1986, 1987/88, Révue Economique, Géopolitique et Sociale, ed. ifri, ATLAS-ECONOMICA.
6. Κ. Τσουκαλάς, "Πολυσθενείς φορείς και ταξικές σχέσεις στο σύγχρονο καπιταλισμό", Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τευχ. 56, Εκδ. Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα, 1985.
7. 'L'ETAT DU MONDE', 1986, 1987-88, ed. La Découverte, Paris, 1986, 1987.
8. S. Amin, 'Le développement inégal', ed. de Minuit, Paris, 1973.
9. S. Amin, 'Le développement du capitalisme en cote d'Ivoire', Ed. de Minuit, Paris, 1967.
10. A. Emmanuel, E. Somaini, L. BOGGIO, M. Salvati, 'Un débat sur l'échange inégal: Salaires, sous-développement, impérialisme' économie et socialisme 26, François Maspéro, Paris, 1975.
11. 'Berger-Levrault', Les socialistes et le Tiers Monde, Paris, 1977.
12. P. Hugon, 'Analyse du sous-développement en Afrique Noire. L'exemple de l'économie du Cameroun', PUF, Paris, 1968.
13. A. Lipietz, 'Le capital et son espace', économie et socialisme 34, François Maspéro, Paris 1977.

14. C. Palloix, 'L'économie mondiale capitaliste et les firmes multinationales', tome II, économie et Socialisme 25, Maspero, Paris, 1975.
15. P. Rosanvallon, 'Crise et avenir de la classe ouvrière' collection FAIRE, άρθρο με τίτλο: 'Crise et décomposition de la classe ouvrière', ed. Seuil, Paris, 1979.
16. M. de Saint-Marc, 'Commerce extérieur et développement. Le cas de la zone franc', S.E.D.E.S., Paris, 1968.
17. B. VINAY, Le commerce de l'Afrique, PUF, 1967.
18. Α. Αγγελόπουλος, "Ένα παγκόσμιο σχέδιο για την απασχόληση", Εκδόσεις ELECTRA PRESS, Αθήνα, 1984.
19. Σπ. Στράτης-Καλογερόπουλος, Το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση, Παπαζήσης, Αθήνα, 1977.
20. Α. Emmanuel, "Η Άνιση Ανταλλαγή", Παπαζήσης, Αθήνα, 1980.
21. Βεργόπουλος, Μουζέλης, Τσουκαλάς, Χαραλάμπης, Irwin, Massini, Salama, Sidicato-Rouquié, "Το κράτος στον περιφερειακό καπιταλισμό", Εξάντας, Αθήνα, 1985.
22. Κ. Βεργόπουλος, S. Amin, "Δύσμορφος Καπιταλισμός", Παπαζήσης, Αθήνα, 1975.

Γιάννης Θ. Μάζης, σ/χος λέκτορας Ιονίου Πανεπιστημίου, Τοπογράφος και Αγρονόμος Μηχ. Ε.Μ.Π., Δ.Ε.Α. Γεωγραφία (Οικονομική Γεωγραφία), Doctorat d'Etat (Οικονομική Γεωγραφία), Μέγαρο Καποδίστρια, 49100 Κέρκυρα.